

„PO OBOU STRANÁCH BALKÁNU“ – HISTORICKÉ, FOLKLORNÍ A LITERÁRNÍ ÚHLY POHLEDU

HISTORIE PLOVDIVU V ZRCADLE LEGEND A POVĚSTÍ

Bc. Alexandra Kálesová

Univerzita Karlova v Praze

PhDr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D.

doc. Ginka Bakardzhieva, Ph.D.

Plovdiv je druhým největším městem Bulharska ležícím v západní části Hornothrácké nížiny. Je to město sedmi kopců, město, které několikrát změnilo svůj název (Eumolpia, Filippopolis/Pulpudeva, Trimontium, Paldin, Filibe) v důsledku reflexe různých historických událostí. Jméno města u Slovanů bylo *Plovdin*, které se ve spisech objevovalo v 15.–17. století. Od 17. století se již objevuje název Plovdiv, jak již ho známe dnes. Jasně vysvětlení, jak název u Slovanů vznikl, neexistuje. Někteří badatelé poukazují k thráckému jménu *Pulpudeva*, ale z něj se dá pouze vyvést nynější název *Plovdiv*. Dále se v některých staroslověnských spisech objevuje přeložené jméno města z řečtiny – *Filipov grad*. (Jireček 1888: 95).

Plovdiv se rozvíjel pod rozličnými vlivy, přičemž my se soustředíme na vlivy Thráků, Římanů, Bulharů, Byzantinců a osmanské nadvlády. Město disponuje barvitou historií a širokou škálou památek. V dějinách se zde také objevila celá řada etnik, které svým kulturním životem i tradičními zvyky spoluvytvářely pestré dějiny města a jeho neopakovatelný charakter. Proto se podíváme na jeho obraz dějin ve slovesném folkloru a lidové slovesné tradici města obecně. Práce zahrnuje období od založení města Plovdiv až po jeho dobytí Osmany.

Excerpované zdroje

Pověsti a legendy o Plovdivu jsme našli v cestopisech, kronikách, folklorních sbírkách, tištěných a elektronických publikacích, literárních interpretacích a dalších. Především však vycházíme z postřehů Konstantina Jirečka, českého balkanologa, a jeho díla *Cesty po Bulharsku* (1888). Dalším velice důležitým východiskem pro nás byl Nikola Alvadžiev, bulharský historik a rodák z Plovdivu, hlavně jeho díla *V senkite na drevnija Plovdiv* (2019) a *Plovdivska chronika* (2019). Pohledy na Plovdiv jednak cizince, který v Bulharsku, mimo jiné i v Plovdivu pobyl nějakou dobu, jednak i plovdivského rodáka, můžeme považovat za téměř totožné.

Termíny slovesného folkloru

V této besedě si uvedeme některé termíny slovesného folkloru, jelikož je to nezbytné pro práci s našimi konkrétními texty lidové slovesnosti, a podíváme se na interpretaci jednotlivých příběhů, kde si mimo jiné vysvětlíme i názvy sedmi plovdivských kopců.

Vyprávění je podstatou folkloru. Slouží jednak k zábavě, ale i k určité formě komunikace, kdy si lidé mezi sebou mohou vyměňovat své názory. Používá se také pro zprostředkování informací a zkušeností mezi generacemi i mezi vrstevníky.

Do vyprávění řadíme folklorní (lidovou) prózu, která se dělí na dvě části. První část tvoří pohádky, kam řadíme různé druhy, jako je např. zvířecí, kouzelná, žertovná aj. pohádka.

Spadají sem i legendární pohádky, které obsahují jednak prvky pohádky, jednak lidové legendy. Druhou částí je nepohádková próza, která má za úkol objasnit fungování okolního světa, jeho smysl a přiblížit dějiny. Patří sem lidové legendy, pověsti, vč. přechodného útvaru legendární pověsti a vzpomínková vyprávění-memoráty. (Baeva, Otčenášek 2013: 52–54)

Legenda objasňuje fungování světa od jeho stvoření po jeho očekávaný konec, tzn. vznik různých předmětů, jevů, bytostí a jejich proměny. Zahrnuje také morální normy a důležitost jejich dodržování. Hlavní podstatou legendy je zázrak, který se neobejde bez zásahu nadpřirozených sil. Mezi druhy legend patří **etiologická legenda**, také nazývaná příčinná legenda. Jedním z jejího poddruhu je **etymologická legenda**, která objasňuje název, pojmenování něčeho, funguje tedy v konkrétní rovině narozdíl od mnoha obecnějších etiologických legend (Baeva, Otčenášek 2013: 22).

Pověst je ve slovesném folkloru vnímána jako odraz „lidová historie“. Jejím úkolem je předat znalosti o minulosti a udržet vzpomínku na minulost. Pro pověst je tedy příznačná informativnost a konkretizace místa, času a postav.

V bulharském folkloru se dělí do tří hlavních skupin. První skupinou jsou pověsti o obcích a místech, které vyprávějí o založení vesnice nebo vysvětlují toponymii (jména zeměpisných a kulturních objektů), proto se také mohou označovat jako toponymické pověsti. Často se v nich proplétají historická fakta s legendárními motivy. Druhou skupinou jsou pověsti o událostech a osobách, kde základní skupina příběhů je spojena s epickým hrdinou a často přímo souvisí s lidovým eposem. Třetí skupinou jsou rodové pověsti, které fungují jako rodová historie. Hlavní témata jsou spojená se zakladateli rodu a zakládáním obcí. (Baeva, Otčenášek 2013: 64–65).

Dalším významným druhem především současné narativity jsou **městské (současné) pověsti**. V městských pověstech jde o vyprávění nezvyklé příhody, která je podaná jako reálný případ ze současnosti. Předává se ústní, písemnou i elektronickou formou. Děj se odehrává v dnešních větších městech (proto název). V Bulharsku tento termín není zatím zcela akceptován, a proto se používá zřídka. Podobným útvarem jsou strašidelné historky (strašilki) fungující v rámci dětského folkloru (Baeva, Otčenášek 2013: 58–59).

Kromě ústní lidové slovesnosti, která je charakteristická tím, že nemá autora a předává se od člověka k člověku, se mezi našimi sebranými útvary vyskytuje i jedna **autorská pověst**, srov. *Pověst o sedmi kopcích* a *Майчина клетва* (Каралийчев 1982: 185–188). Podívejme se nyní na interpretaci jednotlivých legend, pověstí a jejich forem a na konec si objasníme jejich funkce.

Interpretace vybraných legend a pověstí

U slovesného folkloru nelze často jednoznačně říct, o jaký typ se jedná, neboť dochází k tzv. žánrové interferenci. Naše řazení je proto nutné brát s jistou rezervou. Příznačné pro slovesný folklor je také to, že neexistuje pouze jedna varianta příběhu, jednotlivé verze se mohou lišit jen v detailech, někdy ale i v podstatě příběhu samotného. To uvidíme například u pověsti spojené s Hisar kapíjí, ale i u jiných. Nyní se můžeme podívat na jednotlivé příběhy a pokud možno je zasadíme do historického kontextu.

Pověst o osidlování Plovdivu (Баева, Тончева 2022: 8) – v tomto případě jde o etymologickou legendu, protože vysvětluje původ města (Eumolp se tam usadil a jako první tam založil osadu) a jeho první název (Eumolpia – právě po jeho prvním osadníkovi), zároveň má příběh i charakter legendární pověsti. Legendární prvky se zde objevují v podobě boha Poseidona, mýtického obra Balkána a pak je zde i kletba a proměna v kopce. Také Eumolp je synem boha a obyčejné dívky, tudíž zde stojí mezi nadpřirozeným a reálným světem. Víme, že je to zasazeno na území kolem řeky Marice, kde se nacházelo území Thrákie, takže je Eumolp brán za hrdinu thráckého původu. Čas ovšem přímo konkretizován není. Můžeme jen

předpokládat, že příchod Eumolpa a založení města se měly odehrávat v období před nebo během příchodů Thráků. Zde ale spojitost s historickým kontextem chybí.

Tato interpretace od Baevy a Tončevy je především upravena pro dětské čtenáře, a proto používají dnešní názvy *Marica* a *Balkán*. V jiných interpretacích této legendy nebo publikacích se setkáme s názvy řeky *Hebros* a pohoří *Haemus* (příp. s obrem Haemusem, viz Николова, Генев 2013: 420).

Kromě Eumolpa se z thráckého období objevují i postavy Salmoxis a Orfeus z řecké mytologie. Alvadžiev však tyto postavy spojuje přímo s Plovdivem, neboť byly údajně thráckého původu a právě Thrákové stojí za založením města.

Pověst o sedmi kopcích // Легенда за седемте хълма (по мотив от „Майчина клетва“ на Ангел Каралийчев)¹ – zde jde čistě o etiologickou pověst, kde se objevují historická fakta, která se mísí s legendárními motivy (kletba, proměna v kopce), což je pro pověsti tohoto typu příznačné. Děj je zasazen do období, kdy město patřilo Makedoncům. To se dozvídáme díky zmínce, že Alexandr se svou armádou přes území šli, a pak se dále vydali na východ. Víme, že Alexandr se svou armádou opravdu do města přišel několik let po smrti svého otce Filipa II. a nezdržel se dlouho, právě aby mohl pokračovat v dobývání území dále na východě. Když se tedy v pověsti zmiňuje, jak město napadal nepřítel, z historického kontextu můžeme předpokládat, že šlo o nájezdy Keltů, možná dokonce i Římanů. Je těžké odhadnout, kdy se do města mohl vrátit babylonský vládce thráckého původu, který se přidal k Alexandrovým výpravám. Jeho přeměna v kopce se měla odehrát před příchodem Římanů. Toto se ovšem s historickým kontextem vylučuje, protože víme, že tou dobou už na kopcích existovala thrácká opevnění. Pravděpodobnější motiv objevení kopců, z hlediska plynutí času, se proto vyskytuje v pověsti o osidlování Plovdivu, byť se stále jedná jen o folklorní interpretaci.

Historiky vztahující se ke kopci **Bunardžik** jsou spojené s muslimskými hroby. V období osmanské nadvlády právě tam vznikaly turecké hřbitovy, místo tedy s reálným historickým kontextem spojené je. Co se týče samotných příběhů, mají charakter dobových městských legend (pověstí). Obsahem historek jsou příhody, co vypadají jako skutečné – jako například svědectví, že na tomto místě někdo viděl ducha apod. Jeho název vychází podle pramene (bunaru²), který se nacházel na vrcholu. Za ruské okupace se zde, jak píše K. Jireček, *tančovalo na oficírských bálech při měsíčku a pochodních. Nyní na něm stojí ruský pomník z války, vysoký bílý obelisk.* (Jireček 1888: 89). Kromě tohoto pomníku se na vrcholku tyčí památník Rudé armády v podobě vojáka, který je nazýván *Aljoša*, podle něj takto tento kopec spousta obyvatel nazývá.

Typickou legendární a zároveň historickou pověstí je příběh spjatý s koněm královice Marka, který zanechal stopu na kopci po něm pojmenovaném – **Markovo tepe** (Алваджиев 2019a: 32). Historický kontext zde žádný není, pouze jej můžeme časově spojit se životem královice Marka, tedy s dobou 14. století, popř. s následujícím obdobím. Název Markovo tepe prý souvisí s umístěním jeho hrobu. (Jireček 1888: 89). Tento vrch již neexistuje, byl odstraněn a nyní je na něm vystavěno obchodní centrum.

Džendem tepe je ze všech nejvyšší kopec. Pojmenování je spojeno s obětmi dryádám (lesní nymfy). Za starších dob by se nazýval *vrch nymf dryád*, ale za osmanské nadvlády mu začali říkat Džintepe (vrch duchů). To se postupem času změnilo na Džendemtepe (z tur. çehennem/çehennemde, tj. pekelný vrch (Jireček 1888: 89)). Říkali mu také Čigdemtepe (kopec krokusů), ale tento název se neujal. (Алваджиев 2019a: 16). Dnes se mu říká Mládežnický vrch (Mladežki chălm), pojmenován byl v roce 1950 v upomínku na mládežnické brigády, které stavěly panoramatickou cestu na vrchol.³

¹ Dostupné z <<https://www.visitplovdiv.com/bg/node/168>> (20. 3. 2023)

² Bunar – z tur. ‘studna, pramen’ (БЕР 1971: 90, dostupné z <<http://ibl.bas.bg/ber/>> (28. 3. 2023).

³ Dostupné z <<https://lostinplovdiv.com/bg/places/ младежки-хълм-тепето-с-много-имена>> (14. 12. 2023).

Sahat tepe – z tur. *saat* ‘čas, hodiny’ (БЕР 2002: 516), tedy *hodinový vrch*, pojmenování vychází z hodinové věže, která tam byla vystavěna v 17. století a je tam dodnes. Někdy se můžeme setkat i s názvem *Orfeův vrch*, podle pověsti o Orfeovi (Алваджиев 2019б: 54-55), který na tomto kopci sedával a hrál. Tento název ovšem není tolik rozšířený.

Město Plovdiv je vystavěno na třech kopcích nejbližě břehu řeky Marice. Podle toho od Římanů nazýváno **Trimontium**. Jsou to kopce Nebet, Džambaz a Taxim tepe. Až dosud se jedná o nejhustěji zastavěnou část města.

Džambaz tepe – tedy nejširší a nejvyšší kopec. Název vychází z tur. *çambaz* – ‘akrobat’, tj. *kopec akrobatů*, anebo ‘kejklír’, tj. *pahorek kejklířův* (srov. Jireček 1888:88; БЕР 1971: 354). Při různých městských slavnostech totiž akrobaté lezli po strmém svahu tohoto kopce (Алваджиев 2019а: 16).

Nebet tepe – pojmenování vycházelo z dřívějšího tureckého slova pro stráž. Bylo to nejspíše proto, že tam v té době ještě stála vojenská pozorovatelná z římského období. (Алваджиев 2019а: 16). Z tohoto kopce byl totiž nejlepší výhled na celé město, zejm. při vyhlížení nepřitele.

Taxim tepe je z těchto třech vrchů nejnižší. Název vychází ze starého tureckého slova *taxim* (vodojem). Je to spojeno s římským potrubím, protože se na tomto místě sbíhala všechna voda a rozdělovala se následně do různých částí města. V první polovině osmanské nadvlády se mu ale nejdříve říkalo *Saraitepe* (tur. *saray* ‘palác, rezidence’, БЕР 2012: 495), neboť tam byly pozůstatky větších obydlí a dřívějšího paláce. Za doby obrození se mu také říkalo *Kesjakovo tepe*, podle plovdivského rodáka Todora Kesjakova, jehož dům stál na vrcholu tohoto kopce. Ovšem tento název se dále také neujal. (Алваджиев 2019а: 16).

Jak byly obnoveny Alexandrijské hry? Přímou s historickým obdobím Římanů je svázán plovdivský příběh o tom, jak do města přijel císař Caracalla, a právě zde se mu ve snu zjevil Alexandr Veliký. Především šlo o přání Alexandra, aby byly na jeho počest obnoveny hry nesoucí jeho jméno na místním stadionu a po Thrákii vztyčeny sochy. Údajným důkazem mají být mince, na kterých je vyraženo právě obnovení Alexandrijských her koinonem Thrákonem. (Алваджиев 2019б: 154). Zda má nějakou oporu ve skutečnosti či nikoliv jasněji říci nemůžeme. Z pohledu folkloristiky jde nicméně o historickou pověst.

Hisar kapija⁴ – příběh s ní spojen je etymologickou pověstí, žádné legendární prvky zde nenalzáme. Příběh nás informuje o tom, proč byla takto brána pojmenována, dokonce i proč bylo město nazváno Filippopolis. Pověst je spojena s Filipem Makedonským a jeho příchodem do města, tudíž historický kontext existuje. Tato pověst se nám ovšem proplétá ještě s dalšími dvěma variantami, které zaznamenaly Cvetana Romanska a Elena Ognjanova. Konkrétně se jedná o pověsti *Proč je vesnice Hisarja malá* (Романска, Огнянова 1963: 184) a *O mohyle Jaraktepe* (Романска, Огнянова 1963: 209). Přičemž tyto dvě pověsti se od sebe liší pouze detaily, naopak od interpretace, kterou jsme objevili na internetovém zdroji⁵, jsou zcela odlišné. Vůbec se tam nejedná o město Plovdiv a o bránu Hisar kapija, ale o Hisarji a proč je právě toto městečko malé. Podle těchto dvou interpretací by se pouze dalo předpokládat, že jméno brány Hisar kapija tedy není podle jména Filipovy sestry.

Legenda o svatých 38 plovdivských mučednících nám vypráví o 38 mužích z Trimontia a okolí, kteří uvěřili v Krista. Tím pádem se postavili proti vládnoucímu Diokletianovi (284–305 n.l.) a proti pohanské víře Říma a za to byli popraveni. Asi 30 let po jejich mučednické smrti byl na místě jejich popravy (vedle Hisar kapije) vystavěn chrám pojmenovaný na jejich počest. Později byl tento chrám přejmenován po sv. Konstantinovi a jeho matce Eleně (Алваджиев 2020: 106–107).

⁴ Řídíme se podle Jirečkovy transkripce (Jireček 1888: 93).

⁵ Dostupné z

<https://www.peika.bg/statia/Istoriyata_i_legendata_za_Hisar_kapiya_v_Plovdiv_1.a_i.105444_hisar_kapiya_legendata_plovdiv_v_za.html> (24. 3. 2023).

Pověst o dobytí města Plovdiv sultánem Muradem – tato pověst vychází přímo z historického kontextu, kdy opravdu došlo k obsazení města. Podle historických údajů se to odehrálo v roce 1364 (Романска, Огнянова 1963: 417). Když Osmané vytáhli na Plovdiv pod vedením sultána Murada, který s sebou vzal i svou ženu Marii, oblíbenou bulharskou kněžnu, dceru cara Šišmana. Město se jim silou dobyt nedařilo a tak Murad prohlásil, že pokud se Plovdiv nevzdá, zabije jejich milovanou kněžnu (tzn. svou vlastní ženu). Bulhaři se shodli na tom, že Muradovi vyhoví a otevrou své brány. Mezitím však na pomoc Bulharům přijelo několik srbských čet a zabránily jim Plovdiv vydat. A tak Murad splnil svou výhrůžku a zabil svou ženu, Bulhary milovanou kněžnu Marii. Aby se Bulhaři pomstili Srbům, protože kvůli nim zemřela jejich kněžna, pustili Murada v noci do města a dovedli ho k srbským tábořištím. Murad srbské čety ve spánku všechny pobyl a bulharští bojaři dostali alespoň nějaká privilegia v již Osmany dobytém městě (Каравелов 1930: 88–89).

Legenda a zároveň etiologická pověst **o řekách Marica, Arda a Tundža** (Баева, Тончева 2022: 66–68) byla do práce také zahrnuta, jelikož je Marica pro Plovdiv a jeho identitu velmi důležitá. Je zde motiv kletby a také motiv trestu od Boha. Konkrétní čas ani místo (kromě Drinopolu, kde se řeky slévají) uvedeny nemáme, tudíž se nemohou pojit ani s žádným historickým kontextem. Jde evidentně o tzv. mýtický čas.

Funkce legend a pověstí

Uvedené texty jsou jistě pěknou ukázkou způsobu, jak se naši předci pokoušeli vysvětlit a interpretovat přírodní zvláštnosti (sedm kopců v jinak rovinnatém kraji), nezvyklá či nejasná jména (Hisar kapija) atd. Plnily funkci zábavnou i poznávací, kdy lidé tímto způsobem vyprávěli historii, poznávali svůj rod a tradice s ním spojené. Byť se nám dnes mnohé z těchto pověstí a legend zdají značně naivní, neznamená to, že stále neplní např. zábavnou či propagační funkci (v oblasti turistiky).

Seznam použité literatury:

Baeva, Otčenášek 2013: Otčenášek, J., V. Baeva. (eds.). *Slovník termínů slovesného folkloru Bulharsko // Rečnik na terminite ot slovesnija folklor. Bălgarija*. Praha–Sofie: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2013.

Dorovský 1983: Dorovský, I. *Konstantin Jireček – život a dílo*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1983.

Jireček 1888: Jireček, K. *Cesty po Bulharsku*. Praha: Matice česká, 1888.

Rychlík, J. a kol. Dějiny Bulharska. 3. vyd. Praha: NLN, 2016.

Svoboda 1974: Bahník, V. a kol. *Slovník antické kultury*. Praha, 1974.

Алваджиев 2019а: Алваджиев, Н. *Пловдивска хроника*. 5-то изд. Пловдив: Летера, 2019.

Алваджиев 2019б: Алваджиев, Н. *В сенките на древния Пловдив*. 2-ро изд. Пловдив: Летера, 2019.

Алваджиев 2020: Алваджиев, Н. *Старинни черкви в Пловдив*. 2-ро изд. Пловдив: Летера, 2020.

Баева, Тончева 2022: Баева, В., В. Тончева. *Предания и легенди от България*. София: Пан, 2022.

БЕР: Български етимологичен речник. Авт. кол. София: БАН. <<http://ibl.bas.bg/ber/>> (10.01.2024).

Иречек 1978: Иречек, К. *История на България*. София: Наука и изкуство, 1978.

Каравелов 1930: Каравелов, Л. *Записки за България и за Българетъ*. София, 1930.

Каралийчев 1982: Каралийчев, А. *Приказен свят*. Том 2. София: Български писател, 1982.

Николова, Генов 2013: Николова, Р., Генов, Н. *1000 страници България*. София: Сиела, 2013.

Романска, Огнянова 1963: Романска, Ц., Огнянова, Е. (ред.). *Народни предания и легенди*. // Българско народно творчество. Том 11. София: Български писател, 1963.

Легенда за седемте хълма (по мотив от „Майчина клетва“ на Ангел Каралийчев).

<<https://www.visitplovdiv.com/bg/node/168>> (20.3.2023).

Историята и легендата за Хисар капия в Пловдив.

<https://www.peika.bg/statia/Istoriyata_i_legendata_za_Hisar_kapiya_v_Plovdiv_1.a_i.10544_4_hisar_kapiya_legendata_plovdiv_v_za.html> (24.3.2023).

Младежки хълм – тепето с много имена.

<<https://lostinplovdiv.com/bg/places/младежки-хълм-тепето-с-много-имена>> (14.12.2023).